46

historisch tijdschrift

GKN

Historisch Tijdschrift GKN

Nummer 46, september 2022

Doelstelling

Het HTG wil de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN), zoals die in 1892 werden gevormd uit de kerken van Afscheiding (1834) en Doleantie (1886), centraal stellen.

Abonnement

Historisch Tijdschrift GKN verschijnt twee maal per jaar. Een jaarabonnement kost € 15,00. Losse nummers € 8,00. Een abonnement kan elk moment ingaan en wordt automatisch verlengd, tenzij twee weken voor het eind van het kalenderjaar schriftelijk of per e-mail wordt opgezegd.

Redactie

Drs. A.W. Aarnoutse, H.J.Ph.G. Kaajan, dr. T.E.M. Krijger, dr. G.J. Mink (voorzitter), dr. Th.J.S. van Staalduine en drs. A.J.O. van der Wal.

Redactieadres en abonnementenadministratie

Drs. A.W. Aarnoutse (secretaris), Keizerskroon 5, 3621 RS Breukelen, 06-200 24 393 (bij voorkeur na 19.00 uur), aw.aarnoutse@xs4all.nl

Penningmeester

J. Hoogendoorn
Het abonnementsgeld kan worden overgemaakt op IBAN: NL53 INGB 0009349672 t.n.v. Werkgroep Gereformeerde Geschiedenis, Fort Oranje 75A, 3445 DA Woerden.

Grafische verzorging

Vormgeving: Hans Seijlhouwer, De Zaak Haes, Amstelveen
Drukwerk: Drukkerij RAD, Dordrecht
Afbeelding achterzijde: Zegel van de Christelijke Gereformeerde Kerk uit de Afscheiding van 1834, met tekst uit Matth. 16:18.

ISSN : 1569-4615
© Redactie Historisch Tijdschrift GKN
Overname van artikelen is niet toegestaan zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

artikel

Aan de weleerwaarde Heer Ds. Mevrouw …

Een persoonlijke impressie na een halve eeuw vrouwelijke predikanten in de Gereformeerde Kerken in Nederland

Margriet Gosker

Inleiding

In 1962 besloot ik dominee te worden en drie jaar later studeerde ik aan de Theologische Hogeschool in Kampen. Een waagstuk, want er waren nog geen vrouwelijke predikanten in de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN). Toen ik in 1971 aan de Vrije Universiteit (VU) in Amsterdam afstudeerde was het ambt inmiddels voor vrouwen opengesteld, zij het nog met beperkende bepalingen. De grotere protestantse kerken namen dit besluit niet bepaald vroeg. De Nederlandse Hervormde Kerk (NHK) ontsloot de ambten van ouderling en diaken voor vrouwen in 1957. De NHK kende weliswaar al sinds 1924 vrouwelijke hulppredikanten, maar pas in 1967 konden vrouwen (al was het nog met de nodige beperkingen) zelfstandig predikant worden. In 1977 werden deze beperkingen opgeheven. De GKN opende de ambten van ouderlingen en diakenen voor vrouwen in 1967 en in 1969 volgde het ambt van predikant, eveneens met beperkingen, die in 1985 werden opgeheven.[1]

De geschiedenis van vrouwelijke theologen begint al veel vroeger,[2] maar een volledig overzicht daarvan valt buiten het bestek van dit artikel. Toch mag hier wel de naam klinken van Anna Maria van Schurman (1607-1678), de allereerste 'gereformeerde' theologiestudente in Nederland, ja zelfs in Europa.[3] Ze was zó briljant dat ze in 1636 aan de zojuist opgerichte Utrechtse universiteit colleges mocht volgen bij de beroemde theoloog Voetius (1589-1676).[4]

Het Leger des Heils kende al in de 19e eeuw echtparen in een gelijkwaardige positie in de corpsleiding. Evangeline Booth (1865-1950) bekleedde van 1934-1939 de post van generaal, een soort 'pauselijke' rol in het Heilsleger. In Nederland namen Celestine Schoch (1863-1941) en William Elwin Oliphant (1860-1941) een leidinggevende positie in. Ook de Nederlandse Pinksterbeweging kende al vroeg leidinggevende vrouwen, zoals Riek Trompetter, die van 1908 tot 1911 een gemeente mocht leiden, maar vervolgens toch plaats moest maken voor een man. Dat is dan weer de ambivalentie die tekenend is.[5]

De Doopsgezinde Broederschap stelde het ambt in 1905 voor vrouwen open. Anne Zernike (1887-1972) werd op 2 november 1911 als eerste Ne-

derlandse vrouwelijke predikant in het Friese Bovenknijpe bevestigd.[6] Ze is vier jaar doopsgezind predikant geweest. Op 30 september 1915 trouwde ze met de kunstschilder Jan Mankes (1889-1920) en legde haar ambt neer. Op 23 april 1920 overleed Mankes. Anne stelde zich weer beroepbaar, maar toen er geen beroep kwam, ging ze in 1921 over naar de Nederlandse Protestantenbond. Daar werd ze voorganger tot aan haar emeritaat in 1948.

Ook de Remonstrantse Broederschap en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden openden in het begin van de 20e eeuw (respectievelijk in 1915 en in 1922) het ambt voor vrouwen.[7] Al deze kerken stonden toen al open voor veranderingen, die gestimuleerd werden door de eerste feministische golf en de strijd om het vrouwenkiesrecht. Ook een veranderende schriftuitleg speelde mee.[8]

Een jarenlang proces

Dat de GKN en de NHK pas een halve eeuw later de ambten voor vrouwen openstelden had alles te maken met hun geslotenheid en confessionele inslag. Toen dat in de zestiger jaren veranderde kwam er ook een andere kijk op het Schriftgezag.[9] Met name de 'zwijgteksten' en de 'scheppingsordeningen' werden niet langer beschouwd als voor altijd en overal geldend, maar als cultureel bepaald. Ook de ambtsopvatting veranderde. Er kwam meer nadruk op 'dienen' en minder op 'regeren'.[10]

Aan de openstelling van de ambten voor vrouwen ging in de GKN een lang proces vooraf. Keer op keer was er door de mannenbroeders op gehamerd dat de vrouw in de gemeente moest zwijgen, omdat het krachtens de 'scheppingsordening' de positie van de vrouw was om 'hulp' van de man te zijn. Zij was niet aangelegd om te 'regeren'. Gaf een GKN-rapport uit 1952 aan de Generale Synode (GS) van Rotterdam[11] al groen licht voor het vrouwenkiesrecht, het was de GS van Middelburg (1965/66) die besloot de ambten in principe voor vrouwen open te stellen.[12] Er waren toen al ruim 150 vrouwen in officiële kerkelijke dienst werkzaam. Acht van hen hadden een kandidaats theologie op zak.

De GS van Amsterdam (1967-1968) was de laatste synode waarvan geen enkele vrouw lid was, maar op 6 maart 1968 kreeg deputaat W.M. Ridderbos-de Rooij (1914-1988) het woord. In haar toespraak noemde ze mej. F.M. Buré (1904-1993) de 'eerste vrouwelijke predikant' in de GKN, hoewel Buré nooit officieel bevestigd was. Wel deed Buré jarenlang predikantswerk in Amsterdamse ziekenhuizen, schreef artikelen en gaf lezingen.[13] Buré noemde het 'beschamend', dat er maar zo weinig aandacht was voor de dienst van de vrouw in de kerk.[14] Ze was oprichtster en presidente van de Bond van Vrouwelijke Werkkrachten in dienst van de GKN.[15] Nora van Egmond (1922-2017), die officieel bekend staat als de eerste vrouwelijke predikant in de GKN, liep bij haar stage. Bij haar zilveren jubileum werd Buré niet alleen toegesproken door haar voormalige stagiaire, maar ook door mensen van naam en faam als K. Dijk (1885-1968), J.J. Buskes (1899-1980) en P.G. Kunst (1907-1981).[16]

Ik was er bij toen de GS van Sneek op 28 november 1969 besloot de ambten

voor vrouwen open te stellen.[17] Dit baanbrekende besluit werd zonder veel discussie genomen,[18] maar er was wel veel voorbereidend werk verzet door wegbereiders, onder wie veel vrouwen. Ik denk aan de Bond van Vrouwelijke Werkkrachten (1946-1965) en aan de Gereformeerde Vrouwenbond (1937-2017). De laatste hield in 1964 over dit onderwerp een enquête onder haar leden. Niet minder dan 3190 vrouwen vulden de enquête in, ruim 70% was vóór.[19]

Discussie nog niet verstomd

Het is opmerkelijk dat volgens de socioloog Jonkers de ambtspraktijk in de GKN enkele tientallen jaren na het besluit van 1969 al zó 'vrouwelijk en zacht' was geworden, dat hij de GKN als een softe 'looser-institution' betitelde. Volgens hem kon je met zoveel pluraliteit en tolerantie geen kerk in stand houden. Als reden voor zijn hypothese voerde hij de krimp van de kerk aan.[20] Maar dan zouden kerken die vrouwen van de kansel weren, nog steeds op volle sterkte moeten zijn. Maar dat is niet het geval. Ook in gemeenten die zich rekenen tot de Gereformeerde Bond (GB) zakt de standaard en neemt het aantal vacatures toe. GB-predikant Wim Dekker heeft veel over de kerkelijke teloorgang gepubliceerd.[21] Het verzet tegen de vrouw in het ambt is in de GB nog altijd sterk. In 1994 werd ds. Hilde Graafland (*1957) binnen twee maanden na haar bevestiging tot predikant als lid van de Bond geroyeerd.[22]

Het is eveneens opmerkelijk, hoe de GB onlangs zelf over 'discriminatie' sprak in het kader van de rol van de vrouw in de theologie. Toen er bij de verschijning van het boek *Spirituele Oecumene*[23] een discussie ontstond over het tekort aan bijdragen van vrouwelijke theologen noemde Vergunst dat een voorbeeld van discriminatie.[24] Daarbij ging het hem niet om discriminatie van de vrouw, maar om discriminatie van zijn standpunt, want zo kreeg de Bond volgens hem onvoldoende ruimte om 'het eigene van man en vrouw vanuit Gods Woord te blijven benoemen'.[25]

Theologie studeren vóór 1969

Hoeveel vrouwen zijn hun theologiestudie aan de VU of in Kampen vóór 1969 begonnen, terwijl het predikantsambt in de GKN voor hen gesloten was? Een complete lijst is nog niet beschikbaar, maar het zijn er zeker tientallen. Nora van Egmond, Marja van der Veen-Schenkeveld (1927-2016), Harda Ebling (1922-1974), Elly van Krimpen (1921-1991) en Margriet Gosker (*1945) waren de eerste vrouwelijke predikanten in de GKN. Alle vijf studeerden ze af aan de VU. Daar waren bij de openstelling van het predikantsambt voor vrouwen in 1969 reeds een halve eeuw vrouwelijke theologiestudenten geweest. Het was Magda Stomps (1899-1979), die zich als eerste van hen in 1919 aan de VU liet inschrijven.[26] En dat ondanks het feit dat VU-hoogleraar H.H. Kuyper (1864-1945) in 1905 had gezegd 'dat de vrouw generaal genomen noch door haar geestelijke aanleg, noch door haar lichamelijke kracht, noch door haar bestemming en roeping voor de studie der wetenschap bestemd is'

De senaat van FQI te Kampen tijdens de Dies in het najaar van 1967, met hun partners.
De Senaatsleden zijn te herkennen aan hun senaatslint: Fred Meijnhardt, praetor (links achter); Margriet Gosker, abactis (links voor); Jan van Dreven, questor (uiterst rechts); Henk Veltkamp, assessor (midden achter); Jaap van Gelderen, assessor II (achter, tussen Jan van Dreven en Henk Veltkamp in). Foto collectie auteur.

Irén Enyedi in 1948, overgenomen uit *Koornmarkt 1*, dec. 1994, p. 5.

Francina Maria (Francien) Buré in 1987. Foto collectie auteur.

en ondanks de uitspraak van diens vader Abraham Kuyper (1837-1920) in 1914, dat de vrouw zich maar al te zeer liet verleiden 'om door haar zinnelijke bekoring over den man te heerschen'.[27] Tot aan de openstelling in 1969 telde Kampen vanaf 1947 slechts vijf vrouwelijke studenten. In deze bijdrage beperk ik me verder tot deze eerste vrouwelijke studenten te Kampen.

De eerste vrouwelijke studenten in Kampen

In het herdenkingsboek *Sola Gratia* bij het 100-jarig bestaan van de Theologische Hogeschool (1954) memoreerde ds. J.D. Boerkoel (1889-1973) de komst van vrouwelijke studenten in Kampen. Sinds het besluit van de GS van Zwolle (1946) mochten ze colleges volgen, nadat de Particuliere Synode van Noord-Brabant en Limburg had voorgesteld die voor vrouwen open te stellen.[28] Het zou interessant zijn om te onderzoeken waarom dit verzoek nu juist uit het Zuiden kwam. Boerkoel noemt van deze vrouwen geen namen. W. de Graaf noemt in zijn gedenkboek wel een naam, namelijk die van de uit Hongarije afkomstige 'Iren Engédi'.[29] Hij is niet de enige die haar naam met verkeerde accenten schrijft. Andere Nederlandse bronnen spellen zowel haar voornaam als haar achternaam ook nogal eens foutief.

Irén Enyedi

Irén Enyedi werd op 3 september 1945 aan de Református Theológiai Akadémia in Boedapest ingeschreven.[30] In Hongarije was het aantal gereformeerde vrouwelijke theologiestudenten in de eerste helft van de 20e eeuw al aanzienlijk. Ze kregen hun opleiding aan de gereformeerde theologische instituten (Sárospatak, Pápa, Debrecen, Budapest en Kolozsvár). Alleen al in Budapest studeerden tussen 1917 en 1955 welgeteld 87 vrouwen. Vijf van hen waren zelfs nog vóór de vorige eeuwwisseling geboren. Olga Novák in 1889, Irma Deák, Jolán Tildy en Irma Pruzsinszky in 1895 en Laura Streck in 1899.[31]

De eeuwenlang bestaande contacten tussen Nederlandse en Hongaarse protestanten werden tussen 1920 en 1940 door de GKN geïntensiveerd. De GS van Utrecht besloot in 1923 een deputaatschap op te richten om studenten uit Hongarije te ondersteunen. Tot aan de Tweede Wereldoorlog studeerden er 40 Hongaarse studenten in Nederland, waarvan 21 in Amsterdam en negentien in Kampen.[32] Irén Enyedi kwam na de oorlog in 1947 in Kampen aan. Twee jaar later zette ze haar studie voort aan de VU, waar ze op 22 september 1949 werd ingeschreven.[33] Daar studeerden in die tijd nog twee andere Hongaarse vrouwen: Ilona Kovács (ingeschreven in 1948),[34] en Erzsébet Jakos (ingeschreven in 1950).[35] Enyedi ontmoette in Amsterdam de liefde van haar leven, David Freeman, met wie ze in 1950 naar Michigan in de Verenigde Staten emigreerde. Ze werd lid van de Peace Dale Congregational Church, was sociaal actief en gaf les. Irén Klára Enyedi (1927-2015) overleed op 5 augustus 2015 op de leeftijd van 87 jaar.[36] Tussen 1947 en 1963 zijn geen andere vrouwen in Kampen ingeschreven geweest.

Anna Wies Rypkema

In 1964 kwam Anna Wies Rypkema in Kampen aan.[37] Dat zij daar kon stu-

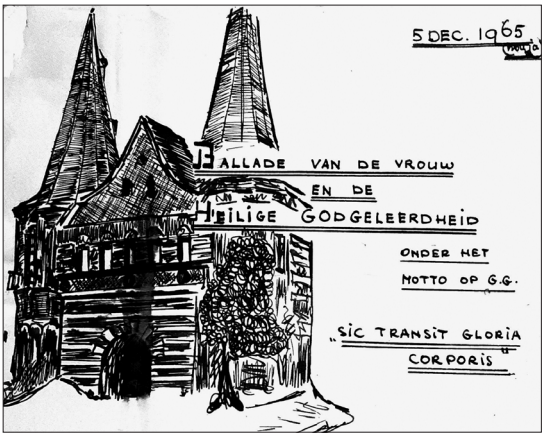
deren zonder gymnasiumdiploma was te danken aan de toenmalige minister van onderwijs Anne Vondeling (1916-1979), die in 1963 een wetswijziging invoerde, waardoor ook niet-gymnasiasten theologie konden studeren.[38] Ze moest wel een aanvullende cursus klassieke talen doen. Ik herinner mij een interview met haar in *Centraal Weekblad*, waarin ze vertelde studentikoos in Kampen verwelkomd te zijn met een variant op het begin van het eerste bedrijf van Vondels Gysbreght van Aemstel:[39] *Een snaakse Snekerin heeft zich ten langen leste erbarremd over ons en onz' benauwde veste*.[40]

Anna Wies en ondergetekende zaten in 1966 allebei in de propagandacommissie, die ten doel had de Kamper Hogeschool onder de aandacht te brengen van het gereformeerde kerkvolk.[41] We hadden ook beiden een bestuursfunctie binnen het corps.[42] Anna Wies zei daarvan in 1967 in een themanummer van het blad *Jong Gereformeerd*: 'Een duidelijker bewijs dat wij al volledig geaccepteerd zijn bestaat er niet'.[43] Waren in onze studententijd zowel studentenhuwelijk als homoseksualiteit nog taboe, vanaf 1972 werd Anna Wies actief in de homobeweging. Ze vond in Adrie Harmsen een lieve partner. Ze studeerde uiteindelijk in Kampen af op 7 maart 1980 en deed haar preparatoir op 8 april. Na het peremptoir examen werd ze op 1 juni 1980 bevestigd als studentenpredikant van de Oecumenische Studentengemeente in Utrecht. Als eerste in Nederland voerde ze in 1988 *Roze Zondag* in: een kerkdienst met speciale aandacht voor seksuele identiteit en diversiteit, die uitgroeide tot een jaarlijks weerkerende traditie. Ook maakte ze zich sterk voor inclusief taalgebruik in de liturgie. De feministische theologie volgde ze met grote belangstelling. In *Trouw* recenseerde ze werk van Catharina Halkes (1920-2011).[44] Haar prediking en pastoraat waren doortrokken van een troostrijk, liefdevol Godsbeeld, waardoor ze veel wonden kon helpen helen. Jarenlang was ze voorzitter van de classis Utrecht en kreeg daarvoor veel waardering. Anna Wiesje Rypkema (1945-2005) overleed in 2005. In Utrecht werd ze vanwege een toenmalige bezuiniging niet opgevolgd.[45]

Margriet Gosker

Op 2 juni 1965 kreeg ik een bemoedigende brief van Nora van Egmond, die toen op het Evangelisatiecentrum van de GKN in Baarn werkte. Wel waarschuwde ze mij. Als ik voor theologie zou kiezen moest ik er rekening mee houden, dat ik 'met grote voorzichtigheid mijn weg zou moeten zoeken' en 'geduld' zou moeten hebben bij 'onbegrip'. Ik liet me er niet door afschrikken en kwam in 1965 in Kampen aan. In die tijd begon het dispuutsleven al te kwijnen, maar het was nog levendig. De toenmalige disputen waren enigszins overrompeld door de komst van vrouwen aan de Hogeschool, maar wilden niet voor elkaar onderdoen. En zo kreeg ik in 1965 na enige aarzeling eerst een uitnodiging van het dispuut Heros en vervolgens ook van Pascal, Meta en Exodus. De uitnodigingsbrief van Pascal van 5 oktober 1965, (aanwezig in mijn archief), was niet bepaald hartelijk:

> *Gemengde vreugde was er toen u toetrad tot het Corps. Gemengd zal ook de vreugde zijn wanneer u toetreedt tot een dispuut. Toch is het de Disputatio Pascal een eer u uit te nodigen toe te treden tot haar gelederen. U zult begrijpen dat dit een grote stap is voor de disputatio en dat*

Gelijk een wervelstorm ging door het oude Kampen
de mare van/tot theologenmond.
Zij sprak van onheilspellend grote rampen
en deed daarna slechts fluisterend het rond.

'Vrouw' was het woord dat ieder deed verbleken
en haastig naar zijn drankkast gaan…
'Studeren hièr'? En op dit teken
deed elk corpslid zijn zwarte rouwband aan.

Diep treurig klonk langs lage luchten
het klaaggezang en metersdiepe zuchten:
'Zò gaat het Corps naar de bliksem toe.
Je weet nu zeker waar, wanneer, en hoe!'*

Een vrouw in het corps en zeker ook nog op de soos.
Wat moet dat kind nu hier studeren?

Een corpsmaagd ìs èr, waartoe een tweede roos?
Laat ze bij haar moeder sokken stoppen leren!

Zelfs de rector sprak N.B. met Paulus op de arm
'Ach, Heros kan er wel wat mee beginnen.'
Was het toen geen tijd voor groot alarm?
Nee, ook hij haalde de merrie van Troje binnen.

Het celibaat niet meer gepropageerd
door heidenen als Luther en Calvijn.
Ja, toen werd mijn heilig ambt gedrevormeerd!
Maar nu er vrouwen in toga zijn
volledig tot flop gereduceerd.

Prince: Mijn tóórn, mijn bán, mijn vloek,
en als het democratisch gaat: Mijn stem is TEGEN
maar als je nu persé nog wilt,
dàn ook maar Sinterklaas zijn zegen…

* Naar het refrein van een oud volksliedje: '*Zo gaan wij met z'n allen naar de bliksem toe. Je kunt alleen niet zeggen waar, wanneer en hoe. Maar wat doet het er ook toe. Ach, hoe zielig.*'

Sinterklaas-gedicht met pentekening Cellebroederspoort (de toenmalige studentensociëteit) te Kampen voor Margriet Gosker, december 1965, collectie auteur.

wederzijdse soepelheid en wederzijds geven en nemen zal moeten zorgen voor een vruchtbaar dispuutsleven zowel voor U als voor ons.

Ik koos voor Heros, maar na enkele weken trad ik toe tot het nieuw opgerichte dispuut Anathema, waarvan de leden tot op de dag van vandaag contact met elkaar onderhouden.[46] Mij werd in december 1965 een gepenseelde afbeelding van de Sociëteit Cellebroederspoort toebedacht, met daarbij een tekst, die als het ware profetisch de ondergang van het studentencorps in verband bracht met de komst van vrouwen aan de Hogeschool:[47]

Ballade van de vrouw en de Heilige Godgeleerdheid
onder het motto op G.G. 'Sic Transit Gloria Corporis[48]

Het waren de roerige jaren zestig: nozem, provo, dolle Mina, Maagdenhuis, democratisering. Om de Kamper studenten meer bij het beleid te betrekken werd in 1966 de Civitasraad opgericht. Een bijzondere vergadering van die Raad werd gehouden op 22 mei 1967.[49] Er waren kwesties gerezen rond een studentenhuwelijk, en rond het al eerder genoemde speciale themanummer van *Jong Gereformeerd,* dat door vier studenten was geredigeerd.[50] Daarin stond het volgende gedichtje:

Assen '26

De vraag die bij het kerkvolk leeft
is of de slang gesproken heeft.
Welnu: zij sprak, hoewel het pas
in Assen, niet in Eden was.

Deze tekst over het omstreden besluit van de synode van Assen van 1926 over de letterlijke interpretatie van het scheppingsverhaal wekte het misnoegen van het college van hoogleraren. 'Raillerend spreken' over synodebesluiten vond men misplaatst. De rector meende zelfs, dat het imago van Kampen was aangetast en dat dit zeker geen goede propaganda voor de Hogeschool was. Hij wilde dat de Civitasraad stappen zou ondernemen, omdat het college zich anders genoodzaakt zag zelf tegen de redacteuren op te treden. Het liep gelukkig met een sisser af. En wat betreft het toen nog omstreden studentenhuwelijk: daarvoor werd een commissie ingesteld, waarin onder anderen professor G.Th. Rothuizen (1926-1988) benoemd werd.[51]

Ik vertegenwoordigde de studenten in die Civitasraad, omdat ik het geschopt had tot Abactis Corporis *Fides Quaerit Intellectum* en lid was van de Senaat 1967-68.[52] FQI gaf in die tijd een eigen blad uit met de naam *Fax*.[53] Mijn dispuut Anathema gaf ook een eigen blad uit: *Fix*. En dan was er nog het interacademiale theologische tijdschrift *Vox Theologica*.[54] Het bracht ons als vrouwelijke studenten op het ludieke idee om ook een eigen orgaan uit te geven, en wel met de naam *Feeks*. Het is eenmalig verschenen. 1968 was het laatste actieve jaar van FQI, waarin de laatste almanak verscheen en ook de laatste *Fax*. 'Onze' Senaat bleek geheel conform de bovengenoemde omineuze ballade de op één na laatste Senaat-oude-stijl te zijn geweest. De

laatste werd geïnstalleerd op 6 maart 1969. Een volgende senaat is niet meer verkozen, al bleven afzonderlijke disputen daarna nog wel een bloeiend bestaan leiden. FQI is overigens nooit officieel (naar artikel 20 van de Lex) opgeheven.[55]

Tijdens de colleges was ik de enige vrouw in de zaal. De toen net aangetreden professor Hartvelt (1921-2021) zei daarover: 'Heel even heb ik nog meegemaakt, dat de studenten opstonden wanneer ik de collegezaal binnenkwam. Mijn eerste woorden luidden dan: *Mejuffrouw, mijne heren*. Die mejuffrouw was Margriet Gosker, een der eerste vrouwelijke studenten in Kampen'.[56] Hij was niet de enige die er bij de aanvang van de lessen aandacht aan schonk. Als ik afwezig was, ving professor Herman Ridderbos (1909-2007) aan met de zinsnede: *Mijne heren, is de juffrouw er niet?* Als studenten waren we ontevreden over de colleges van Herman Ridderbos. We schreven hem op 20 december 1967 een protestbrief, die ik hem samen met een medestudent aanbood. Het origineel is nog in mijn archief. We vonden dat hij niet moest voorlezen uit zijn boek *Heilsgeschiedenis en Heilige Schrift* uit 1955, omdat wij nu juist zijn visie op brandende vragen als het Schriftgezag wilden horen. Over vrouw en ambt was hij (net als de andere hoogleraren) overigens positief. Hij was ook, net als zijn schoonzus Wil Ridderbos-de Rooij, indiener van het *Rapport over de plaats van de vrouw in de dienst van de kerk,* dat positief adviseerde aan de GS van Middelburg 1965.

Joke Scheepstra

Joke Scheepstra (*1949) kwam in 1967 in Kampen aan en ook zij was in de collegezaal de enige vrouw. Ze herinnert zich haar aparte positie nog goed.

> 'Als Wytzes aan het begin van zijn colleges tegen de staande studenten zei: 'Mijne heren, gaat u zitten', paste ik me daar de eerste paar keren bij aan.[57] Maar toen het zo bleef, besloot ik op dat moment rechtop te blijven staan. Toen ik dat voor het eerst deed, wekte het in de volle collegezaal een spontaan lachsalvo op, waarop Wytzes zich uitputte in excuses en ook aan mij vriendelijk vroeg of ik plaats wilde nemen. Toen werd het '*Mejuffrouw, mijne heren*' vaste prik.'[58]

Samen reisden Joke en ik in 1968 naar Israël.[59] Tot 1972 maakte zij die reis naar Israël elk jaar opnieuw, deed mee aan opgravingen en volgde colleges aan de Hebreeuwse Universiteit. Na de studie opteerde ze voor een universitaire loopbaan in het vak Judaïca. In 1978 werd ze als docent aan de Hogeschool verbonden.[60] Op 24 november 1998 werd ze, dankzij een aanbod van de GKN om het wetenschappelijk personeel van de beide theologische faculteiten de mogelijkheid te bieden predikant in algemene dienst te worden, bevestigd in het ambt van predikant.[61] In 2020 kwam ze in het nieuws. Als dochter van een verzetsman reageerde ze scherp op de schuldbelijdenis over de jodenvervolging, die op 8 november 2020 uit naam van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) werd uitgesproken door scriba René de Reuver tijdens de herdenking van de Kristallnacht.[62]

Riek van Haeringen
Riek van Haeringen kwam in 1968 in Kampen aan.[63] Ze heeft later opgebiecht, dat ze zich als een van de weinige vrouwen tijdens de studie vaak als een kat in een vreemd pakhuis heeft gevoeld.[64] Op 25 september 1977 werd ze als predikant bevestigd in West-Terschelling en Midsland, tegelijk met haar man, Willem Oomkes. Vanaf 9 november 1980 stond ze in Hoogeveen en vanaf 29 juni 1986 was ze geestelijk verzorger bij de Willem Arntz Hoeve in Den Dolder. In 2001 kwam ze terug bij de (inmiddels) theologische universiteit in Kampen als docent beroepsvorming, waar ze bleef tot 2013. Ze specialiseerde zich mede dankzij de ontdekking van een boek van Johanna van Moosel (1931-2001) in de pastorale begeleiding van mensen in allerlei verschillende vormen.[65] Ze heeft als pastoraal counselor gewerkt, coacht bij vragen rond werk en persoon en geeft supervisie aan hulpverleners, (psycho) therapeuten, pastores en predikanten. Het verraste me niet, toen ik las dat zij net als ik ook geregeld post in de brievenbus kreeg, die geadresseerd was aan de Weleerwaarde Heer Ds. Mevrouw.[66]

Naschrift

Na de openstelling van de ambten voor vrouwen is het aantal vrouwelijke theologiestudenten geleidelijk toegenomen. In 1970 werden de eerste vrouwen in het ambt van predikant in de GKN bevestigd. In 1983 waren er 37 vrouwelijke GKN-predikanten, die óf in een gemeente, óf in het bijzonder pastoraat waren aangesteld.[67] In 1994 telde het Kamper docentencorps zes vrouwen.[68] In 2021 waren er 1586 gemeentepredikanten in de PKN, waarvan 29% vrouw en 689 kerkelijke werkers, waarvan 38% vrouw.[69]

Noten

1. Vrouwen moesten een 'voor haar geëigende taak' krijgen en bij een eventueel huwelijk konden ze hun ambt verliezen. K.K. Lim, *Het spoor van de vrouw in het ambt. Een historische studie naar de openstelling van het ambt voor de vrouw in de Evangelisch-Lutherse Kerk van het Koninkrijk der Nederlanden, de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Kampen 2001, 159-161 en 263-264.
2. http://www.frauen-und-reformation.de/, gezien 05-07-2022.
3. In de 17e eeuw duidde de term *gereformeerd* in het algemeen op de calvinistische stroming binnen het protestantisme. Het onderscheid tussen 'hervormd' en 'gereformeerd' bestaat pas sinds de 19e eeuw. W.J. van Asselt, 'Gisbertus Voetius, gereformeerd scholasticus', in: Aart de Groot, Otto J. de Jong, *Vier eeuwen theologie in Utrecht. Bijdragen tot de geschiedenis van de theologische faculteit aan de Universiteit Utrecht*, Zoetermeer 2001, 99-108.
4. Margriet Gosker, 'Anna Maria van Schurman (1607–1678). A learned maid and her quest for authentic spirituality', in: *Studia Podlaskie, Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku*, 2020, XXVIII, 9-53.
5. https://www.sporenvangod.nl/Godsdiensten/Theologische-artikelen/Pinkstervrouwen/, gezien 05-07-2022.
6. Froukje Pitstra, *Ontelbare enkelvouden, dr. Anne Mankes-Zernike (1887-*

1972), een biografie, Zoetermeer 2014. Froukje Pitstra, 'Anne Mankes-Zernike (1887-1972). Eerste vrouw in het wondere ambt', in: Mirjam de Baar e.a. (red.), *Honderd jaar vrouwen op de kansel 1911-2011*, Hilversum 2011, 83-92. Lim veronderstelt dat Zernike aan de VU afstudeerde. Dat lijkt onjuist. Lim, *Het spoor*, 25.

7. Sabine Hiebsch, 'Lutherse vrouwen op de kansel (1922-2022)', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis*, 25 (2022) 2, 56-71.
8. Lieke Werkman, 'Vrouwelijke predikanten en de publieke identiteit van de kerk', in: *Honderd jaar*, 37-51.
9. *God met ons. Over de aard van het Schriftgezag*. Special Kerkinformatie dubbelnummer, 113, Utrecht 1981.
10. Margriet Gosker, 'Gods 'ja' en het 'nee' van de kerk', in: *Honderd jaar*, 53-67, 60. Ineke Wattel-de Heer, 'Voorgeschiedenis', in: Martine Bakema en Lies Sluis (red.), *Een ander ambt. Vijfentwintig jaar vrouwen in het ambt in de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Kampen 1994, 15-52, 24-25.
11. *Rapport van de deputaten der Generale Synode van 1949 inzake het 'Vrouwenkiesrecht' aan de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken samen te komen te Rotterdam in het jaar 1952*.
12. *Rapport over de plaats van de vrouw in de dienst van de kerk. Generale Synode Middelburg 1965*, 1-7. De deputaten waren O.C. Broek Roelofs, N.J. Hommes, H.N. Ridderbos, W.M. Ridderbos-de Rooij, M.J. van der Veen-Schenkeveld, M. Vreugdenhil en F.L. Bos. In een aanhangend memorandum (Bijlage A) werd de stand van zaken in zusterkerken gememoreerd.
13. Ze sprak op 19 oktober 1950 in de Amsterdamse Nassaukerk voor de kring 'Rabuna', *Bouwen en bewaren, Orgaan van den Bond van Meisjesvereenigingen op Gereformeerden Grondslag in Nederland. Opgericht 18 september 1918*, 13 oktober 1950, 398. W. Cremer-de Vries, 'Is een verpleegster meer dan een kantoormeisje?', in: *Bouwen en bewaren*, 30 juli 1951, 434. Zie ook haar uitnodiging aan 'jonge meisjes, die behoefte hebben aan een gezellig christelijk thuis', in: *Amsterdamsche Kerkbode*,15 februari 1948, 2. Gegevens over haar in: P. van Beek e.a. (red.), *De dolerenden van 1886 en hun nageslacht*, Kampen 1990, 160.
14. F.M. Buré, 'Van kansen en perikelen', in: *Bouwen en bewaren*, 25 maart 1949, 4-5.
15. *Bouwen en bewaren,* 13 april 1954, 236.
16. *Nieuwe Leidsche Courant*, 30 oktober 1954, 2. Margriet Gosker, 'In memoriam Eleonora Geertruida van Egmond', in: *Historisch Tijdschrift GKN,* 42 (2020), 19-21.
17. Zie voor de besluitvorming in de GKN: Lim, *Het spoor*, 231-264; Wattel-de Heer, 'Voorgeschiedenis', in: *Een ander ambt*, 15-52.
18. M.E. Brinkman (red.), *100 jaar theologie. Aspecten van een eeuw theologie in de Gereformeerde Kerken in Nederland (1892-1992)*, Kampen 1992, 140.
19. *Rapport over de plaats van de vrouw, Generale Synode 1965,* Bijlage B, punt e.
20. Verlies van leden, middelen, status, participatie en koers. J.B.G. Jonkers, '(G)een ander ambt', in: *Communicatie* 12 (1995) 2, 31-37.
21. https://gereformeerdebond.nl/de-waarheidsvriend/artikelen/domineeste-kort/?t=gb. Gezien 10-07-2022. W. Dekker, *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk,* [Zoetermeer] 2011. W. Dekker, *Afwezigheid van God*, [Zoetermeer] 2011.
22. Hilde Graafland, 'Ieder moet haar eigen weg vinden', in: *Honderd jaar*, 143-146, 146.
23. H.A. Speelman, K. van der Zwaag (red.), *Spirituele Oecumene. Over de vele*

vormen van de gezamenlijke en persoonlijke omgang met God, Kampen 2019.

24. *Trouw,* 21 augustus 2019.
25. P.J. Vergunst, 'Zusters en het ambt', in: *De Waarheidsvriend*, 110 (2020) 8, 2-4.
26. Zie over Magda Stomps: Maarten J. Aalders, 'Magda Stomps (1899-1979). Het leven van de eerste theologische studente aan de VU', in: Maarten J. Aalders, *Gereformeerden onder elkaar. Elf opstellen en een preek*, Barneveld 2015, 135-170. De eerste vrouwelijke theologiestudenten aan de VU waren in volgorde van aankomst: Magdalena Alida Hendrica Stomps, Catharina Emilie Henkemans, Cornélie Cathérine Hermance Rutgers, Margaretha Anna Catharina Magdalena van Hattum, Yda Cornelia Kalbfleisch, Anna de Graaf, Maria Johanna Petronella Hessels, Bartha Maria Boon en Elisabeth Maria Zeegers. Zie: Maarten Aalders en Peter Dillingh, *Database VU-studenten 1880-1940*, www.geheugenvandevu.nl/dossiers/database-studenten-1880-1940, versie februari 2022.
27. A. Kuyper, *De eerepositie der vrouw*, Kampen 1914, 15.
28. J.D. Boerkoel, 'De tweede halve eeuw', in: J.D. Boerkoel e.a. (red.), *Sola Gratia, Schets van de geschiedenis en werkzaamheid van de Theologische Hogeschool der Gereformeerde Kerken in Nederland 1854-1954*, Kampen 1954, 104-211 en 226-227.
29. W. de Graaf, *Een monument der afscheiding. De Theologische Hogeschool van de Gereformeerde Kerken in Nederland 1854-1954*, Kampen 1955, 358. Haar foto staat afgedrukt in het eerste nummer van *Koornmarkt* 1 (1994) 1, Katern '140 jaar universiteit van de kerken', 5. Zie ook: 'Hongarije en Kampen: Een theologische relatie', in: *Theologische Universiteit Kampen* 26 (1990) 2, 9.
30. László Pap, Mihály Bucsay (red.), *A Budapesti Református Theologiai Akadémia Története 1855-1955*, Budapest 1955, 211.
31. Angéla Beliczay, 'A hallgatók névsora a születési év, hely és a beiratkozás napja feltüntetésével', in: Pap, Bucsay (red.), *A Budapesti Református Theologiai*, 203-239.
32. M.J. Aalders, *Nederlandse en Hongaarse protestanten gedurende het interbellum*, Amersfoort 2021, 399.
33. Sándor Ladányi, *A hollandiai Neo-Kálvinizmus (Kuyperianizmus) hatása a Magyarországi Református Egyházban. – Magyar diákok a Amsterdami Szabad Egyetemen*, Budapest [1997], 60 en 63.
34. *Jaarboek Vrije Universiteit te Amsterdam, 1948*, 161. Ilona Kovács trouwde met Árpád Bartha uit Miskolc.
35. *Jaarboek Vrije Universiteit te Amsterdam, 1950*, 87. Erzsébet Jakos trouwde met József Végh *(*1925-2016), die in 1952 GKN-predikant werd. Hij was deputaat Reformatie-Rome en voorzitter van het deputaatschap voor de geestelijke verzorging van Hongaren in Nederland. *Historisch Tijdschrift GKN,* 37 (2018), 67-69.
36. https://www.independentri.com/new_obituaries/article_8f2d93de-412b-11e5-afa0-13d9c531d01f.html, gezien 15 maart 2022.
37. Zij is vermeld in de lijst met corpsleden in de *Almanak van het Corpus Studiosorum in Academia Campensi Fides Quaerit Intellectum*, Kampen 1964/65, 125. Frans Rozemond en Liesbeth Timmers, 'In memoriam Anna Wiesje Rypkema', in: *Historisch Tijdschrift GKN,* 29 (2014), 61-63.
38. J. van Gelderen, 'Evenwel – we schreven. Leven en arbeid van Johannes Plomp', in: Jaap van Gelderen en Cees Houtman (red.), *Profiel. Theologiebeoefening in Kampen 1970-1990,* Kampen 2004, 191. Jaap van Gelderen, Rob Lucas, *Een historisch beeldverslag Theologische Universiteit Kampen*, Kampen 1988, 36.

39. 'Het hemelsche gerecht heeft zich ten lange lesten erbarremt over my, en mijn benaeuwde vesten'.
40. Niet conform Vondels spelling verschenen in: *Centraal Weekblad*, 12 december 1964, 4. Met dank aan M.J. Aalders.
41. Verslag d.d. 30 november 1966 van J.S. Ridderbos, in mijn archief.
42. Beatrice de Graaf, 'De stille revolutie voltrokken 1963-1980', in: Beatrice de Graaf, Gert van Klinken: *Geschiedenis van de Theologische Universiteit in Kampen 1854-2004*, Kampen 2005, 240.
43. Anna Wies Rypkema, 'Alleen voor heren?' in: *Jong Gereformeerd*. Themanummer Kampen, 10 (1967), 908.
44. *Trouw,* 23 april 1985. Catharina Halkes, *Zoekend naar wat verloren ging. Enkele aanzetten voor een feministische theologie*, Baarn 1984.
45. *Trouw,* 8 december 2005.
46. Aan het erelid Prof. G.P. Hartvelt werd een Liber Amicorum aangeboden in 2011. W. van Galen, P. van Gulik (red.), *Beurtgezangen voor Gerrit Hartvelt t.g.v. zijn 90-ste verjaardag. Vriendenbundel Anathema*, Heemstede 2011.
47. Het origineel is in mijn archief.
48. G.G. staat voor 'op Gereformeerde Grondslag'. De Latijnse tekst is een variant op 'sic transit gloria mundi' (zo vergaat de glorie van de wereld) en betekent 'zo vergaat de glorie van het corps'.
49. De notulen zijn in mijn archief. Aanwezig waren: prof. dr. J.L. Koole (rector), drs J.C. de Moor (voorzitter), J.A. Scholten (secretaris), W.C. Veenendaal (penningmeester), Mej. G. Gosker (Abactis Corporis), F.D. Meijnhardt (Praetor Corporis).
50. *Jong Gereformeerd*. Themanummer Kampen, 10 (1967), 920.
51. Overige leden: studentenpredikant ds. E.Th. Thijs en de studenten Arie van der Waal, Aad Moerman en Joop Scholten.
52. F. Rozemond, *Archief Studentenvereniging 'Fides Quaerit Intellectum'*, Kamper Inventarisreeks, 2, Uitgave van het Algemeen Secretariaat van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Leusden 1990, 54.
53. Th. Delleman, 'Reünistenorganisatie van Fides Quaerit Intellectum', in: J. van Gelderen, J. Plomp , W.C. Veenendaal, *100+10, de Gereformeerde Kerken in Nederland en haar Hogeschool te Kampen*, Kampen 1975, 120. In 1966 was Anna Wies Rypkema lid van de redactie van *Fax*, aantekening in mijn archief.
54. *Vox Theologica* (opgeheven in 1969) was het orgaan van de Vereeniging van Studenten in de Theologische Faculteiten in Nederland.
55. Rozemond, *Archief*, 8.
56. G.J. van Klinken, 'Mijn weetgierigheid is eindeloos. In gesprek met prof. Hartvelt', in: Jaap van Gelderen, Cees Houtman (red.), *Profiel. Theologiebeoefening in Kampen 1970-1990*, Kampen 2004, 168.
57. J. Wytzes gaf per 1 september 1965 de niet-gymnasiasten lessen in Latijn en Grieks. Ook doceerde hij patristisch Grieks en Latijn.
58. Ontleend aan een e-mail van Joke Scheepstra d.d. 16-02-2022.
59. G.J. van Klinken, *Christelijke stemmen over het jodendom. Zestig jaar Interkerkelijk Contact Israël (ICI) 1946-2006*, Delft 2009, 49.
60. *Theologische Hogeschool Kampen* 14 (1978) 4, 2.
61. *Archieven van de Protestantse Theologische Universiteit Kampen*, gedeponeerd in het Stadsarchief Kampen onder nummer 383, waarin 1582, 1633, 1634 en 3297 op Scheepstra betrekking hebben. De Generale Synode van Goes 1997 besloot bij artikel 12 GKO, dat docenten zonder predikantservaring 'de eer en de naam van een dienaar des Woords' konden krijgen, als zij een vaste aanstelling hadden van minimaal 40%. Dat gold zowel voor Kampen als voor de

VU. *Acta van de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Goes 1997*, Kampen 1999, 250-251.
62. *Trouw,* 7 november 2020.
63. Rachel Meijers, '*U hebt gepreekt…*', 51.
64. Riek van Haeringen, 'Het bouwwerk van de theologie', in: *Communiqué* 11 (1994) 2, 20-21.
65. J. van Moosel, *Emotionaliteit, het vrouwelijk aspect van het menselijk bewustzijn*, Haarlem 1976.
66. J.H. van Haeringen, 'Weleerwaarde Heer Ds. Mw. of: van ambivalentie naar integratie. Ervaringen van een vrouwelijke predikant', in: W. Bakker e.a. (red.), *Werkboek voor predikanten in de Gereformeerde Kerken in Nederland*, 's-Gravenhage 1983, 3.10-1/3-10-2.
67. *Jaarboek 1983 van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Goes 1983.
68. Beatrice de Graaf, Gert van Klinken: *Geschiedenis van de Theologische Universiteit in Kampen 1854-2004*, Kampen 2005, 284.
69. *Geroepen om te dienen. Een onderzoek naar kerkelijk werkers en predikanten in de kerk,* uitgave PKN, Utrecht, maart 2022, Appendix B. Integrale rapportage Kaski-onderzoek, 2-7. Aline Boele, *Seksisme in de kerk. Onderzoek naar wat vrouwelijke voorgangers ervaren in hun werk*, 2021. Afstudeerscriptie Christelijke Hogeschool Ede.